

*Олена Мошинська
(м. Харків)*

ПОЛІЛОГ МОВЛЕННЄВИХ ПРАКТИК В ФІЛОСОФСЬКІЙ СКОВОРОДИНІВСЬКІЙ СПАДЩИНІ

Минуло два сторіччя з того часу, як в квітні 1817 року в часописі «Украинский вестник» з'явилась стаття В. Масловича, присвячена Г.С. Сковороді. З неї і починається феномен «Сковородіани» — своєрідного вшанування пам'яті нашого українського генія. Д. Чижевський, знаний історик української філософії, зазначив, що В. Маслович, разом з другими учнями І.Е. Шада — Густавом Гессе-де-Кальве, Євграфом Філомафітським та Розумником Гонорським ініціюють Харківську й Українську «Сковородіану» [5, с. 154-159]. Продовжуючи думку знаного історика філософії, зазначимо, що в наш час «Сковородіана» набула міжнародного і міжкультурного визнання. Одним із напрямків «Сковородіани» є звернення до мовленневих особливостей його філософсько-культурологічної спадщини.

До мовленневих питань в різних ракурсах звертались майже усі покоління філософів, надаючи своє бачення. Уважне звернення до філософського розуміння і інтерпретації мови призвели до появи в філософській думці окремого напрямку чи розділу — філософії мови. Саме в контексті філософії мови виникає нагальне звернення до сквородинівських мовленневих практик. Зазначимо, що мовленневий аналіз спадщини Г.С. Сковороди досить представлено як в українському мовознавстві, так і в закордонних виданнях. Але він стосується морфології, лексики, фонетики, стилю словотворення, вживання і запозичення слів з інших мов і т. п. Мовознавці досить значно аналізували і аналізують мову Сковороди, але що стосується філософського контексту мови, то дослідження майже незначні.

Сьогодні не можна ігнорувати ту обставину, яку зазначив в свій час Ю. Шерех: «Сковорода здійснив мовну революцію... Він вирішив спрямувати всі свої літературно-поетичні експерименти, виклавши майже весь свій літературний доробок мовою, яка ввібрала в себе багато елементів мов церковнослов'янської, української,

нормативної російської і дещо з латинської, грецької та інших мов сходу і заходу, але яка не ототожнювалася з жодною з них, тим самим не піддавалася під якусь чітку дефініцію» [6, с. 404]. Звернення до цих зауважень Ю. Шереха важливі в зв'язку з поставленою в статті метою — з'ясування сквородинівських мовленневих практик в листах до М. Ковалинського. По-перше підкреслено різномовність або багатомовність Г. Сковороди, його мовленневий полілінгвізм, по друге — подано можливість його багатомовність аналізувати в контексті новацій що до мовної ситуації сьогодення, оскільки наш час висунув нові теоретичні і методологічні засоби аналізу мови в філософському дискурсі. Необхідність ретельного аналізу мовної спадщини Г. Сковороди потребує позбавлення ідеологічної окраси, ідеологічної неупередженості. Ю. Шерех (Ю. Шевельов), відомий у світі вчений-мовознавець зазначає, що незважаючи на досить численні дослідження мовних особливостей Г. Сковороди, вони потребують подальшого аналізу. В «Пролегомені до вивчення мови та стилю Г. Сковороди» він констатує наступне: «Статей, у яких розглядається мова творів Сковороди, чимало ... Загальний результат цих досліджень аж надто скромний... Коли ж вони переходять від численних заяв до загальних характеристик, шлюзові ворота широко розчиняються на читача вихлюпується взаємосуперечливі і геть чисто суб'єктивні» [6, с. 359].

Новий аспект аналізу мови Г. Сковороди вбачається в її інтерпретації як діяльності, як дії. Такі дослідження базуються на підставі нових філософських понять: мовленнєві дії, мовленнєві практики, мовленнєві ігри, мовленнєва свідомість, мовленнєва реальність, мовленнєві стратегії, комунікативна дія і т. д.

Розуміння мови і слова як «дії», відкрило нові аспекти аналізу мови. Ключове поняття теорії Д. Остіна стає матрицею застосування в філософії мови концепту «мовленневих практик». Мова інтерпретується як те, що люди роблять зі словами в конкретних соціально-культурних контекстах. І в такому сенсі вельми важливим є думка Л. Вітгенштейна, про різноманітність типів мовної діяльності і відповідно різноманітність функцій, які може виконувати одне і теж слово. Д. Остін і Л. Вітгенштейн вводять що до аналізу філософії мови нові поняття, які стають домінуючими: «мовленнєві ігри», «мовленнєві дії». М. Гайдеггер, продовжуючи їхні думки стверджує, що сама мова не є твором, а є діяльністю. Він перш за все акцентує увагу на особливих властивостях мови, які пов'язані з внутрішньою діяльністю духу. Саме в цьому вбачається «скарб» сквородинівських мовленневих практик: внутрішня діяльність духу. Ось як це визначив сам філософ: «Посилаю тобі зразок розмови душі, яка

мовчки веде бесіду сама з собою, ніби грою втішаючи себе, і, як орел, пирає високими небесними просторами і ніби бореться» [1, с. 28].

Взаємозв'язок мови та дії, його використання для аналізу мовних процесів, являє, як вважають аналітики мови, значний прогрес. І з цим неможна не погодитись. Мова як діє подає себе в розмовах, слуханні, листуванні, перекладах, написанні різноманітних творів, повідомленнях, зверненнях. Мова стає координатором дій.

В мовному аналізі все більше набувають вживання і звернення до поняття мовленнєві практики, яке має різноманітний прояв. До них дослідники з філософії мови долучають мовленнєві ігри, гібридні мовленнєві практики, інформаційні, письмові і розмовні. Цей перелік можна подовжити, що свідчить про трансформацію як мови так і мовленнєвих практик. Змінюється мовний простір сучасної епохи. Мовленнєві практики як дія поки що не знайшли досить широкого дослідження, хоча, безперечно, і вони відіграють важливу роль в процесі комунікацій як на рівні індивідуальному, так і суспільства. Мовленнєві практики реалізують наші цілі, думки, бажання, напрями [3, с. 140-148].

Звернемо увагу також і на розуміння мовленнєвої практики як антропотехніки — творіння людиною здатності спілкуватись, обмінюватись досвідом, переживаннями, почуттями, зберігати та передавати інформацію, сприяти соціально-історичному розвитку, засобам світосприйняття. Мовленнєві практики є складовою людського життя/буття. Не випадково М. Гайдегер свою позицію визначив наступним чином: «Мова — домівка мого буття». Зміна буття/життя знаходить своє втілення в мовленнєвих практиках. Цей напрямок в філософських студіях лише набирає актуальності, бо сучасна епоха постала своєрідним викликом минулому. Мовленнєві практики як антропотехніки доводять, що «людина була й залишиться продуктом технологій олюднення, одомашнювання, соціалізації та цивілізації. Техніка виводить людину з нелюдського стану в людський. Загрозу повинна викликати не техніка взагалі, а «печерна свідомість» [2, с. 147].

Мовленнєві практики відтворюють не лише мовну реальність. Людина від дня свого народження опиняється в мовному і соціальному просторі, використовує мовленнєві практики як засіб спілкування, комунікації, дію, що спонукає до різних засобів діяльності, має змогу конструювати або реконструювати реальність в її різновидах. Аналітики філософії мови пропонують дещо нетрадиційне розуміння як мови, так і мовленнєвих практик: ці феномени мають нелінгвістичну складову, до яких слід віднести ментальні й фізичні процеси та події, а також технологічні.

Йдеться про трансформацію класичної лінгвістичної парадигми, що була спрямована на аналіз того, як ми говоримо про світ, і як ми розмірковуємо про саме міркування.

Задля аналізу сквородинівських мовленнєвих практик обрано листи філософа до його учня і товариша М. Ковалинського, які видані окремо в 2012 р. Видання здійснив Національний літературно-меморіальний музей Г.С. Сковороди з відомим в країні і закордоном професором Л. Ушкаловим, який упорядкував, зробив примітки й коментарі до них. Листи були написані Г. Сковородою з 1762 по 1794 роки латинською мовою. Найінтенсивніше листування припадає на 1762-1764 рр., коли М. Ковалинському було надіслано 72 листа. Л. Ушкалов це листування визначає як «духовний роман», що тривав декілька десятиліть [4, с. 3].

Видані листи — суттєвий внесок до «Сковородіани». Як метафора, вона визначає письменні, художньо-мистецькі, відео твори, скульптури, музеї присвячені видатному філософу і поету, вчителю і богослову, національному українському генію.

Аналіз сквородинівських мовленнєвих практик в філософському контексті майже відсутні і тому потребують уважного вивчення. Листи демонструють багатство мовленнєвих практик, оскільки і Г. Сковорода і М. Ковалинський вільно володіли декількома мовами. Вони обидва не лише знали латинську, грецьку, мову Святого Письма, як свідчить листування, але й підкреслимо, діяли цими мовами. Вони, мови, ставали комунікативними діями, засобом спілкування, відтворенням тієї епохи, певного середовища, певних історичних умов. В листах виявляється ментальна діяльність Г. Сковороди і М. Ковалинського. Для них велика подія, коли є можливість «з душею безмовно і безтілесно розмовляти й проводить разом час» [1, с. 6]. Розмова душі з душею — особливість сквородинівських мовленнєвих практик, що виходить з його положення про другу «внутрішню натуру» людини.

Знаючи декілька іноземних мов, філософ користувався різноманітними мовленнєвими практиками, мовленнєвими діями, але в листуванні він надає перевагу використанню латинської мовленнєвої практики. Чому? На думку Г. Сковороди для цього є підстави, які він означив: «Наш зв'язок і близькість послали на тебе тягар нестерпних заздрощів, що його ти несеш із такою мужністю, якій багато хто дивується. Отже, я бачу твою щирю любов до мене, коли ти вважаєш за краще терпіти заздрощі й ненависть черні, аніж припинити наше спілкування й наші бесіди» [1, с. 104].

Листи філософа — являють нам особливий особистий світ його життя, життя перш за все духовного внутрішнього, екзистенційного.

Використовуючи різноманіття мовленнєвих практик, філософ визначає свої екзистенційні стани: дружби, туги, любові, суму, радості, поваги, скорботи і т. д. Він мовленнєвими практиками переказує свою внутрішню натуру.

Листування і бесіда, є основною мовленнєвою практикою. Це неодноразово підкреслюється в листах. «Бесіда з відсутнім другом» — особливість мовленнєвої практики. Вона порівнюється Г. Сковородою «з слуханням приемнішого музичного інструменту». Філософ прагне з Ковалинським «найприємнішої бесіди».

Роблячи поради другові, Г. Сковорода наголошує на пріоритеті душевного єднання, його значущості: «Дивись на тих людей, чие усе життя скероване всередину, наче ті сліди, про які говорить Плутарх, звернені всередину, тобто вони не ганяються за вітром і хмарами, а зайняті лише своєю душею і слухають самих себе» [1, с. 30].

Латинською він надсилає М. Ковалинському вірші, робить переклади, тлумачить тексти. Ось чому в листах досить часто йдуть посилення на праці славетних вчених, філософів, літераторів, митців з Риму. Вони презентуються як вирази, вірші, епіграми, положення з робіт латинських авторів. Г. Сковорода в листах до Ковалинського використовує твори Горация, Овідія, Цицерона, Плутарха, Вергілія і т. д. Особливо часто в листах він звертається до творів Плутарха, як взірця класичної латинської літературної мови, що з погляду сьогоденної філософії мови є мовленнєвими письмовими практиками. До Плутарха Сковорода в своїх листах № 7, 12 запрошує свого юного друга опанувати роздуми його що до дружби: «Але я вирішив послати тобі деякі найпрекрасніші й особливо вишукані афоризми з нашого Плутарха, особливо ті, що стосуються відмінності підлесника від справжнього друга — це ніби квіточки, зірвані в різні пори» [1, с. 35]. В листі № 15 (кінець жовтня — початок листопада 1762 р.) філософ зазначає: «Але наведу тобі слова нашого Плутарха: Як монету, так і друга, слід випробувати раніше, аніж він буде потрібний, щоб пізнати його не після того, як ми постраждали» [1, с. 39]. Ця ж тема, звернення до Плутарха, присутня в листі № 72. Г. Сковорода надсилає своєму любимому другу Оду Горация «Про спокій душі» [1, с. 48], звертає увагу на думки Горация, що необхідно робити для подолання своєї нудьги, незадоволення собою [1, с. 120]. Латиною він пише «Молитву до Бога за Харків. Із такого зерна пророка Захарії «7 очей Господа...» [1, с. 123].

В коментарях до листів, які зробив Л. Ушкалов, підкреслюється широке вживання мовленнєвих практик латинської мови. Зазначимо, що йдеться не просто про знання мови, а про те, як мова використовується, як мова стає дією, а стає вона дією в розмовах,

в листуванні, в написанні творів, в перекладах. Саме в такому сенсі йдеться про мовленнєві практики або мовленнєві дії, про практичний сенс мови.

В листуванні досить значне навантаження належить грецьким мовленнєвим практикам. Г. Сковорода був «знатоком» грецької мови і вважав за доцільне, щоб її вивчав і знав його друг М. Ковалинський, аби мати змогу оволодіти античною класикою. В листі № 3 (серпень — початок вересня 1762 р.), Г. Сковорода радить наступне: «Якщо тобі не дозволено офіційно вивчати грецьку мову не через те, щоб не переобтяжувати тебе, як унаслідок не розумного втручання деяких осіб, то тобі зовсім не слід іще, як то кажуть, складати зброю. Приватним способом ти можеш потроху вивчати її, та й узагалі, якщо ти любиш мене, то вивчиш її. Май на думці, що найкращим доказом твоєї любові до мене, буде любов до грецьких Муз» [1, с. 22]. На початку листування, в липні 1762, він надсилає М. Ковалинському пам'ятку, писаною грецькою мовою: «А щоб у розлуці зі мною ти не тужив, я вирішив написати для тебе кілька благочестивих грецьких сентенцій, тобто пам'ятку» [1, с. 21]. Філософ подає наступні поради-пам'ятки: 1) «Найкращий путівник у старості — це мудрість»; 2) «Священна любов до чесноти»; 3) «Маючи друзів, вважай, що ти володієш скарбом»; 4) «Прекрасне важке»; 5) «Короткий шлях до зла» [1, с. 21]. Вважаємо, що він подав стислий моральний кодекс, якого повинна додержуватись і виконувати кожна людина. Ці сентенції з грецької він переклав на латинську, тобто використав переклад мовленнєвих практик. Переклад як мовленнєва практика зустрічається майже в більшості листів. Так в листі № 29 він згадує вислови Аристотеля з «Великої етики» (книга 2). В листі № 43 поданий переклад грецького вірша латинською мовою, в ньому також подається переклад з «Держави» Платона. Робить посилення з Демонакса, з софістів, Діогена, Зенона, Менандра, Сократа. Вважає, щоб його учень знав цих грецьких класиків.

Вітання, як зазначають дослідники з філософії мови, є одним із різновидів мовленнєвих практик. Його звернення, вітання до друга теж підкреслює тяжіння до грецької культури: «Дорожчий мені із усіх найдорожчих, Михайле, друже із Аттики» [1, с. 38], «Здрастуй, скарбе софістичних перлин» [1, с. 90]. Він бажає своєму учню-товаришу «любити грецькі Музи разом з добродійністю» [1, с. 103], займатися богослов'ям і грецькою літературою.

Звернення до аналізу сквородинівських мовленнєвих практик дозволяє зробити висновок, що вони різноманітні за змістом і за формою, мають багатство сенсів. Вони діалогічні, являють собою комунікативну дію. Для Г. Сковороди «не має у житті нічого

приємнішого, ніж балакати з тобою і тобі подібними» [1, с. 25], з ним, «вельми дорогішим», він завжди готовий вести віч-на-віч бесіду: «завжди з тобою в думках розмовляю й завжди бачу тебе перед собою» [1, с. 110]. Філософ піклується про те, «щоб обираючи друзів, цю найліпшу окрасу життя, більше — неоціненний скарб, через недбальство не натрапити на щось підроблене й мниме» [1, с. 27].

Мовленнєві практики, подані в листах, мають філософсько-антропологічну спрямованість, вони поєднані в одне смислове ціле: шанобливе ставлення до свого учня, до їх нової дружби, до дружнього почуття любові один до одного; «бо дружба така божественна, така приємна річ, що здається, ніби вона — сонце життя», «дружба, супроводжуючи життя, не тільки додає втіхи й чарівності його світлим сторонам, але й полегшує страждання» [1, с. 40].

Відомий і знаний в країні і закордоном скворородинознавець Л. Ушкалов зазначив: «Свої дорадчі й заохочувальні листи до Ковалинського філософ зумів наповнити не лише численними барвистими образами, цитатами з грецьких та римських класиків, мудрими повчаннями, філософськими роздумами, блискітками іронії, вишуканими віршами, але й справжнім — живим і трепетним — дружнім почуттям» [4, с. 7].

Запропонований в статті погляд на використання різноманітних мовленнєвих практик в спадщині Г. Сковороди має постановчий характер, запрошує до аналізу в контексті сучасних надбань філософії мови. Мовленнєві практики в листах до М. Ковалинського мають досить особистісні стосунки між двома друзями, стосунки, які не повинні бути відомі іншим, це світ зустрічі двох осіб, осіб, які розуміли одне одну, поважали, для яких дружба стала життям. Дослідники мовленнєвих практик зазначають, що вони визначають «искренність» мови. В кожному листі присутня «искренність». Листування Г. Сковороди і М. Ковалинського унікальний зразок філософського бачення взаємодії «Я/Інший», в якій мовленнєві практики відкривають багатозначність станів та стосунків, почуттів. Листи демонструють поради щодо оволодіння своєю внутрішньою людиною. Вони розкривають «підпілля» Сковороди. Ось для чого він використовував латинську та грецьку мовленнєві практики, щоб переказати своє ставлення, свої почуття до М. Ковалинського. Більш того, мовленнєвими практиками Г. Сковорода доводить свої інтенціональні стани: віри, надії, туги, бажання, любові, скорботи, симпатії, непорозуміння, дружби, поваги, бентежності, і т. д. В мовленнєвих практиках листуванням філософ долає душевну самотність, розкриваючи багатство своєї «другої природи», долаючи трагедію духу. Вони екзистенціально

насичені, відтворюють особливості ментальності і їх співвідносин. І в такому сенсі листування являє прояв філософії людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сковорода Г.С. Листи до Михайла Ковалинського. — Х., «Майдан», 2012. — 184 с.
2. Марков Б.В. Философская антропология. С-П, 2012. — 330 с.
3. Проблеми лінгвістики та іншомовної дидактики: теорія, методологія, практика. Х., 2018р. — 240 с.
4. Ушкалов Л. Історія однієї дружби // Сковорода Г. Листи до Михайла Ковалинського. Х., 2012 р. — 182 с.
5. Чижевский Д.І. Нариси з історії філософії на Україні — К., 1992 р. — 230 с.
6. Шерех Ю. Пороги і запоріжжя // Шерех Юрій, Х., 2012 р. — 410 с.

У статті подано репрезентацію сквородинівських мовленнєвих практик в листах до М. Ковалинського. Мовленнєві практики аналізуються в контексті сучасних напрямків філософії мови. Підкреслено, що мовленнєві практики, перш за все, є мовленнєвою діяльністю. Такий аспект в аналізі мови і мовленнєвих практик майже відсутній в мовознавчих працях. Репрезентацію сквородинівських мовленнєвих практик розглянуто на матеріалі листів філософа до свого учня і друга М. Ковалинського. Зазначено, що в листах до нього наявна поліфонія мовленнєвих практик: мається на увазі латинська, грецька мовленнєві практики, практики Святого Письма. Вони досить різноманітні: Г. Сковорода використовує листування, бесіду, віршування і т. д. які перехрещуються між собою. Зазначена подальша актуальність дослідження мовленнєвих практик сквородинівської спадщини.

Ключові слова: Г. Сковорода, М. Ковалинський, листування, мовленнєві практики, мова, сквородинівська спадщина.

This article presents the representation of Skovoroda's language practices in the letters to M. Kovalinsky. The language practices are analysed in the context of modern directions of philosophical language. It is underlined that language practices at first are language activity. This aspect in the analysis of language and language practices is almost absent in language studies. It is noticed that in these letters existed polyphony of language practices: it means Latin, Greek and Saint Letters practices. There has been still a great diversity: Skovoroda used written exchanges, talking, decision-making and others, which crossed between. It is pointed the further relevance of the research of language practices of Skovoroda's heritage.

Keywords: G. Skovoroda, M. Kovalinsky, letters, language practices, language, Skovoroda's heritage.

Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України
Харківська обласна державна адміністрація
Управління культури і туризму
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
ОКЗ «Національний літературно-меморіальний
музей Г.С. Сковороди»

ПРОБЛЕМА ЛЮДИНИ У ФІЛОСОФІЇ

*Матеріали XXVII Харківських міжнародних
Сковородинівських читань
(27–28 вересня 2019 року)*

Харків
«Майдан»
2019

УДК 130.2
П

*Друкуються за рішенням Науково-методичної ради
ОКЗ «Національний літературно-меморіальний музей Г. С. Сковороди»,
протокол № 7 від 17 жовтня 2019 року;
Вченої ради філософського факультету
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна,
протокол № 3 від 18 жовтня 2019 року.*

Проблема людини у філософії : Матеріали XXVII Харківських міжнародних сквородинівських читань (ОКЗ «Національний літературно-меморіальний музей Г.С. Сковороди», 27–28 вересня 2019 року). — Харків : Майдан, 2019. — 454 с.

УДК 130.2